

Pavel Š t ě p á n (Praha)

SUFIXY **-ČKA** A **-AČKA** V POMÍSTNÍCH JMÉNECH V ČE- CHÁCH

Předmětem tohoto příspěvku jsou pomístní jména z území Čech¹⁾ obsahující lexikální jednotky zakončené na *-čka*. Jde jednak o výrazy odvozené pomocí sufixu *-čka*, který se připojuje k infinitivnímu kmeni sloves (např. *DUPAČKA*,²⁾ *BUBLAČKA*, *NADBÍHAČKA*), jednak o formace utvořené sufixem *-ačka* od základů nominálních, a to substantivních (např. *DRNAČKA*, *DVORAČKA*) i adjektivních (např. *DLOUHAČKA*, *DUBOVAČKA*). Ojedinele se varianta *-ačka* připojuje i k základům verbálním (u sloves, jež nemají kmenotvorný sufix *-a-*; např. *LEZAČKA*).

1. Suffixy *-čka* a *-ačka* v apelativní sféře jazyka

Sufix *-čka* vznikl již v rané staré češtině (původně jako varianta sufixu *-ka*), kdy však byl omezen na tvoření podstatných jmen dějových (např. *běhačka*, *dračka*, *lektačka*, *chvistačka*).³⁾ V 15. století se pomocí tohoto sufixu začínají tvořit i jména prostředků činnosti (*kolebačka*, *dmychačka*, *kopačka*, *nalevačka*). V češtině doby střední je produktivita sufixu *-čka* „podporována možností paralelní motivace nově vznikajícími účelovými adjektivy na *-cí* (*stříkačka*, *chřestačka*, *vaříčka*)“.⁴⁾ V nové době se v oblasti názvů prostředků zvýšila mimo jiné i produktivita sufixu *-čka*.⁵⁾

I v současné češtině slouží sufix *-čka* podle Tvoření slov v češtině 2 nejčastěji k tvoření (zpravidla expresivních) jmen dějových (*toulačka*, *tancovačka*, *dračka*, *piplačka*, *zdržovačka*, *fňukačka*, *lízačka*, *přebíračka* aj.) a jmen prostředků (např. *stříkačka*, *sušička*, *doplňovačka*, *vážačka*).⁶⁾ U jmen prostředků na *-čka* pojmenovaný předmět ve většině případů vystupuje „jako původce, činitel děje, např. *stříkačka* „co stříká““, avšak existují i případy, kdy se zde uplatňuje „modifikovaný vztah pacientu“ (např. *bouračka* /stavení/, *ládovačka* /puška/ aj.). Názvy prostředků na *-čka* jsou těsně

¹⁾ Naším materiálovým východiskem je Abecední generální katalog pomístních jmen v Čechách, uložený v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Praze. Tento materiál obsahuje kromě pomístních jmen i názvy místních částí, která mají k pomístním jménům velmi blízko. Zahrnujeme je proto i do naší analýzy.

²⁾ Analyzované lexikální jednotky v příspěvku zapisujeme (na rozdíl od konkrétních pomístních jmen) verzálkami.

³⁾ Viz A. Lamprecht – D. Šlosar – J. Bauer, *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 275.

⁴⁾ A. Lamprecht – D. Šlosar – J. Bauer, o. c. v pozn. 3, s. 262.

⁵⁾ Srov. A. Lamprecht – D. Šlosar – J. Bauer, o. c. v pozn. 3, s. 263.

⁶⁾ Srov. Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J. a kol., *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*, Praha 1967, s. 633–634 a 201–206. Jména dějová náležící do tohoto

spjaty se jmény dějovými tvořenými týmž sufixem. Významná je i možnost paralelní motivace adjektivy na *-cí* (viz výše). Dominantní roli zde však sehrává souvislost se jmény činitelskými, která „předurčuje jména na *-čka* k pojmenování strojů, přístrojů a zařízení konajících práci prostřednictvím mechanismu, popř. k pojmenování speciálnějších nástrojů a náradí“.⁷⁾

Většina názvů „ženských osob s významem činitelským se tvoří až od hotových činitelských jmen mužských tzv. přechylováním“.⁸⁾ U některých substantiv (např. *dračka*, *bludička*, *sudička* aj.) je však tato interpretace vyloučena.⁹⁾

Sufixem *-čka* se dále v současné češtině tvoří i obecná jména místní (např. *klouzačka*, *schovávačka*, *střídačka*), která jsou však v Tvoření slov v češtině 2 probírána v rámci názvů prostředků; podle této publikace „tu jde o korelaci dějového významu s účelově modifikovaným významem místním“.¹⁰⁾

Pokud jde o sufix *-ačka*, tvoří se jím (stejně jako v případě sufixu *-čka*) jména prostředků, a to od substantiv (např. *pařezačka* ‚motyka na pařezy‘) i od sloves (jejichž infinitivní kmen nekončí na *-a*, např. *dojačka*, *visačka*, *hnětačka*).¹¹⁾

Sufix *-ačka* se dále vyčleňuje u názvů nositelů vlastností, např. *zelenáčka* ‚zelená cibule‘, *levačka* ‚levá ruka‘. U jmen životných však zpravidla převládá interpretace založená na močném vztahu k mužským jménům na *-ák* (např. substantivum *chytračka* bývá interpretováno spíše jako jméno přechýlené od *chytrák*; přímá motivace adjektivem *chytrý* s využitím sufixu *-ačka* je chápána pouze jako vedlejší.¹²⁾

Řídce se sufixem *-ačka* tvoří názvy podle původu a látky (*bramboračka*, *vlnačka*) a jména podle podobnosti (*vlasačka*).¹³⁾

2. Lexikální jednotky utvořené sufixem *-čka* od sloves

Ponecháme-li stranou nejasné případy, v pomístních jménech na území Čech jsou doloženy přibližně tři desítky lexikálních jednotek utvořených sufixem *-čka* od slovesných slovtvorných základů; tyto slovtvorné základy jsou tvořeny infinitivním slovesným kmenem.

slovtvorného typu jsou často příznaková, nežádka jde o slangová pojmenování různých činností.

⁷⁾ Viz F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař a kol., o. c. v pozn. 6, s. 202–203.

⁸⁾ Srov. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař a kol., o. c. v pozn. 6, s. 113.

⁹⁾ Srov. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař a kol., o. c. v pozn. 6, s. 113.

¹⁰⁾ Srov. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař a kol., o. c. v pozn. 6, s. 204.

¹¹⁾ Srov. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař a kol., o. c. v pozn. 6, s. 203.

¹²⁾ Srov. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař a kol., o. c. v pozn. 6, s. 374.

¹³⁾ Srov. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař a kol., o. c. v pozn. 6, s. 429 a 432.

Mezi nejčastější lexikální jednotky analyzované v tomto příspěvku patří výraz *DUPAČKA*. PSJČ¹⁴⁾ vykládá apelativum *dupačka* (které je charakterizováno jako výraz málo užívaný) jako ‚lid. dupárna, tančírna, sprostší hospoda, kde se tančí‘. Tomu odpovídá skutečnost, že pomístní jména *Dupačka, Na Dupačce, U Dupačky* (celkem deset dokladů výhradně v severovýchodních Čechách) patří vždy hospodám (často již zaniklým), kde se tancovalo, „dupalo“. Nabízí se zde porovnání s lexikální jednotkou *DUPANDA*,¹⁵⁾ která je v pomístních jménech poněkud častější (18 dokladů) a její územní rozšíření není tak ostře vymezeno (i pomístní jména obsahující výraz *DUPANDA* se však – až na jednu výjimku – vyskytují výhradně ve východní polovině Čech).

Ještě větším počtem dokladů (21) je v anoikonymii Čech zastoupena lexikální jednotka *HOUPAČKA*. Ve dvou případech patří pomístní jména *Na houpačce* hospodám. Podle soupisu pomístních jmen pro Dominikální Paseky na Příbramsku byla bývalá hospoda nazvána „podle tanečního sálu, který se prý houpal“; v Heřmanově Městci na Chrudimsku byl hostinec pojmenován údajně podle houpajícího se stropu. Tyto výklady nelze vyloučit.¹⁶⁾ Většina pomístních jmen obsahujících lexikální jednotku *HOUPAČKA* však patří mokrým, bažinatým pozemkům, jejichž názvy zpracovatelé soupisů pomístních jmen vysvětlují měkkým terénem, který se při průchodu houpal pod nohama. Takovéto (velmi pravděpodobné) výklady pomístních jmen *Houpačka, Na Houpačce* nacházíme i v regionální literatuře.¹⁷⁾ Shodnou motivaci má pravděpodobně i pomístní jméno *Na Houpandě*, patřící bažinaté cestě ve Stachách na Kašperskohorsku, na níž se půda pod procházejícím člověkem

¹⁴⁾ U slovníků češtiny v článku odkazujeme – s výjimkou Kottova slovníku – na jednotlivá hesla bez udání konkrétního dílu a strany. Užíváme následujících zkratk: Jg (J. Jungmann, Slovník česko-německý I–V, Praha 1835–1839), PSJČ (Příruční slovník jazyka českého I–VIII, Praha 1935–1957), SSJČ (Slovník spisovného jazyka českého I–IV, Praha 1960–1971), SSČ (Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2. vyd., Praha 1994).

¹⁵⁾ Srov. P. Štěpán, Sufixy *-nda* a *-anda* v toponymii Čech, *Acta onomastica* 41–42, 2001, s. 205.

¹⁶⁾ Shodnou motivaci má podle soupisu pomístních jmen pro Sekerkovy Loučky na Turnovsku pomístní jméno *Na Houpandě*, patřící pozemku, na němž stojí domek, který „sloužíval jako hospoda a taneční sál – při tanci se houpal“. Podobná by byla i motivace neoficiálního pojmenování pražského řetězového mostu, který „se při živější frekvenci na svých závěsech houpal, a proto mu bylo přezdíváno slovy *Houpačka* nebo *Kolébka*“ (viz I. Honl, O jménech mostů v minulosti i dnes, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 4, 1963, s. 134).

¹⁷⁾ A. Nechleba (Kulturní paběrky z „Křivoklátska“ na Novostrašecku. In: Vlastivědný sborník okresu slánského a kladenského 13, 1935–1936, s. 204) kupříkladu pomístní jméno *Houpačka* ve Třticích na Novostrašecku vysvětluje houpavým povrchem rašeliště u hájovny Třtická lísa.

„houpala“.¹⁸⁾ Některá anoikonyma obsahující výraz *HOUPAČKA* vysvětlují zpracovatelé soupisů pomístních jmen zvlněným terénem v dané lokalitě.¹⁹⁾ Slovníky češtiny zaznamenávají u apelativa *houpačka* mj. význam ‚co se něčím podobá houpačce‘ (PSJČ), ‚věc připomínající houpačku tvarem n. pohybem‘, který se pravděpodobně nejvíce blíží významu lexikální jednotky obsažené v pomístních jménech.

Více motivací mají patrně i pomístní jména obsahující lexikální jednotku *KLAPAČKA*. SSSJČ uvádí expresivní apelativum *klapačka* ‚vůbec něco klapajícího‘. Tento obecnější význam se může odrážet v názvech pozemků, kde se „zvěř plašila klapáním“, případně kde byly „klapající“ pasti na zvěř. Jako ne zcela jasná se jeví motivace názvů studánek; pojmenování *Klapačka* by snad v těchto případech mohlo odrážet „klapající“ zvuk pramenité vody.

Obdobnou motivaci by mohl mít i název studánky *Klechtačka* ve Strmilově na Jindřichohradecku, která byla dle soupisu pomístních jmen nazvána podle „klokotání vydatného pramene“. Lexikální jednotka *KLECHTAČKA* by pak byla odvozena sufixem *-čka* od slovesa *klechtat* ‚dial. kloktati, kloktavý zvuk vydávati, zvl. také při volném pohybu v něčem‘ (PSJČ). Je však třeba připomenout, že Kott uvádí rovněž apelativum *klechtačka* ‚řidké bláto‘.²⁰⁾

Se zvukem vody nepochybně souvisí název potoka *Bublačka* (oficiální, na mapách uváděné pojmenování je *Orlička*), který pramení u Českých Petrovic a vlévá se do Pastvinské přehrady na Divoké Orlici. Podle soupisu pomístních jmen pro České Petrovice na Králicku je v korytě potoka „mnoho balvanů, takže voda bublá“.

S vodou mají souvislost i pomístní jména obsahující některé další výrazy utvořené sufixem *-čka* od slovesných základů. Několikrát jsou v anoikonymech v různých lokalitách doloženy lexikální jednotky *PLAVAČKA* a *PLOVAČKA*.²¹⁾ Názvy jako *Plavačka*, *Plovačka*, *Na Plavačkách*, *V Plovačkách* jsou v soupisech pomístních jmen většinou vykládány jako mokré, zamokřené, zaplavované pozemky. Pomístní jméno *Slejvačka* patří soutoku říčky Krounky a Martinického potoka v Hněveticích na Skutečsku. Lexikální jednotka *SLEJVAČKA*, v apelativní sféře jazyka nedoložená, byla nepochybně utvořena od obecněčeského slovesa *slejvat* (*se*) ‚ned. k slíti se‘

¹⁸⁾ Srov. P. Štěpán, o. c. v pozn. 15, s. 207.

¹⁹⁾ V této souvislosti není bez zajímavosti, že SSSJČ uvádí u apelativa *houpačka* mj. význam ‚vlnitý terén, zvláště lyžařský‘ (sportovní slang).

²⁰⁾ Viz F. Š. Kott, Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický VI. Praha 1890, s. 598.

²¹⁾ PSJČ uvádí apelativum *plavačka* ‚dial. plavení (dříví)‘. F. Š. Kott (o. c. v pozn. 20, VII, Praha 1893, s. 1356) u něj kromě toho zaznamenává i význam ‚plavba‘.

(SSJČ). Lexikální jednotka *KOUPAČKA*²²⁾ je doložena v pomístním jménu *U farářovo koupачky*, které patří louce v Novotníkách na Nepomucku (podle soupisu pomístních jmen se v těchto místech „koupával prádlovský farář“).

S vodou souvisí i pomístní jméno *Požeračka* patřící místní části v Opatovicích nad Labem na Pardubicku²³⁾ a název rybníka *Požíračka* v Janovicích na Novobydžovsku. PSJČ uvádí apelativum *požeračka* ‚odtokové zařízení rybníka, regulující výšku vodní hladiny, kbel‘ (tento výraz je přiřazen k rybníkářskému slangu); Kott²⁴⁾ u tohoto apelativa dokládá význam ‚strouha sbírající luční vody‘. Jg pak zaznamenává apelativum *požíračka* ‚veliká a široká trouba u rybníka‘.

Přecházíme k dalším lexikálním jednotkám obsaženým v pomístních jménech, jejichž motivace je dostatečně zřetelná.

V pomístních jménech chmelařské oblasti na širším Rakovnicku a Lounsku je několikrát doložena lexikální jednotka *česačka* ‚stroj na česání chmele‘ (SSČ).

Poloha *U klouzačky* v Českém Šternberku na Vlašimsku byla dle soupisu pomístních jmen nazvána podle šikmého plochého kamene s hladkým povrchem využívaného k dětským hrám. SSČ uvádí u apelativa *klouzačka* význam ‚uježděné místo ke klouzání‘.

Dvě pomístní jména obsahují lexikální jednotku *NADBÍHAČKA* (ve slovnících češtiny nedoloženou), která byla nepochybně utvořena od slovesa *nadbíhat* (*si*), které je nedokonavým vidovým protějškem k *nadběhnout si* ‚zkrátit si cestu; nadejít si‘ (SSJČ). Název *Nadbíhačka* patří jednak cestě v Horních Počaplech u Roudnice nad Labem, podle soupisu pomístních jmen ‚zkracující směr cesty k Bechlínu), jednak pěšině v Sýkořicích na Křivoklátsku, jež ‚zkracuje velký oblouk, který tvoří silnice‘.

Pomístní jméno *Spadávačka*, patřící strmé pěšině v Kosoři u Prahy, bylo s největší pravděpodobností motivováno sesuvem, ‚spadáváním‘ kamení. Lexikální jednotka *SPADÁVAČKA* není v apelativní sféře jazyka doložena.

Pět pomístních jmen souvisejících se ‚sešupováním, šoupáním‘ dřeva obsahuje lexikální jednotku *ŠOUPAČKA*. SSJČ vysvětluje apelativum *šoupačka* jako ‚zařízení na překládání sypaného zboží skluzem; žlab na spouštění kusového zboží (krabic, beden ap.)‘.

Lexikální jednotku *ŠTÍPAČKA* obsahuje pomístní jméno *U štípačky*, které patří lesu v Orlíku nad Vltavou na Mirovicku; dle soupisu pomístních jmen byl tento les pojmenován podle elektrické štípačky na dřevo, která se tu ve třicátých a čtyřicátých

²²⁾ PSJČ uvádí apelativum *koupačka* (hodnocené jako familiární výraz) s významy ‚koupání‘ a ‚koupaliště‘.

²³⁾ Podle soupisu pomístních jmen souvisí toto pojmenování s odtokem vody od bývalého mlýna.

²⁴⁾ F. Š. Kott, o. c. v pozn. 20, VII, Praha 1893, s. 1356.

letech dvacátého století nacházela. SSJČ uvádí apelativum *štípačka* ‚štípací nástroj n. stroj‘.

Lexikální jednotka *TURNOVAČKA* (jakožto apelativum nedoložená), utvořená sufixem *-čka* od slovesa *turnovat* ‚cvičiti‘ (PSJČ), se vyskytuje ve třech pomístních jménech doložených v různých lokalitách. Tato anoikonyma pravděpodobně souvisí s dřevěnými konstrukcemi („věžemi“), které sloužily místním hasičům ke cvičení („turnování“) a sušení hadic.

Ve třech pomístních jménech v různých lokalitách je obsažena rovněž lexikální jednotka *VRTAČKA*. Pomístní jméno *Na Vrtačkách* v Sezimově Ústí na Táborsku je vykládáno následovně: „vrtaly se sondy a kopal se písek“. Název pole *U Vrtačky* v Pobežovicích na Přeloučsku je v soupisu pomístních jmen vysvětleno skutečností, že v dané lokalitě byl „ku konci 18. století proveden hlubinný vrt – hledání uhlí“. K názvu bývalého rybníčka zvaného *Vrtačky* soupis pomístních jmen pro město Písek uvádí: „máčely se tu klády, z nichž se vyvrtávaly pak trouby k vodovodu do městských kašen“. Slovníky češtiny apelativum *vrtačka* v místním významu neuvádějí.

Nyní přecházíme k deverbálním lexikálním jednotkám utvořeným sufixem *-čka*, jejichž slovotvorná struktura se jeví (alespoň zdánlivě) jako jasná, avšak jejichž motivace není průhledná. Lexikální jednotka *KOPAČKA* je obsažena v pomístních jménech ve třech různých lokalitách. Pole *Kopačka* v Ročově na Lounsku bylo dle soupisu pomístních jmen nazváno podle skutečnosti, že původní les byl dán „na vykopání a sdělání na pole“. Název pole *V Kopačkách* v Pavlovicích u Ledče nad Sázavou vykládá soupis pomístních jmen podle „kopání stavebního kamene“. K názvům polí a luk *V Kopačkách* v Mlýnci na Klatovsku nepodává zpracovatel soupisu pomístních jmen žádný komentář. Citované výklady pomístních jmen nelze vyloučit, avšak jejich motivace zůstává nejistá. PSJČ uvádí apelativum *kopačka* s dějovým významem ‚kopání‘.

Ve čtyřech různých lokalitách jsou doložena pomístní jména obsahující lexikální jednotku *LAPAČKA*, kterou lze interpretovat jako odvozenou sufixem *-čka* od slovesa *lapat* ‚chytat‘. SSJČ uvádí apelativum *lapačka*, které definuje obecně jako „zařízení, kterým se lapá“. Údaje, které máme k dispozici ke dvěma ze čtyř doložených pomístních jmen obsahujících výraz *LAPAČKA*, nasvědčují skutečnosti, že „lapačkou“ mohla být míněna nádrž sloužící k „lapání“, zachycování přebytečné vody při hrozících záplavách. Výklad daných pomístních jmen však zůstává nejistý. Vyloučit nelze ani skutečnost, že výraz *LAPAČKA* mohl být utvořen i sufixem *-ka* z osobního jména *Lapač* nebo *Lapáček*.²⁵⁾

²⁵⁾ Srov. D. Moldanová, *Naše příjmení*, 2. vyd., Praha 2004, s. 103.

Lexikální jednotka ZAVÍRAČKA se vyskytuje v dvou pomístních jménech: v názvu lesa *Zavíračka* v Bukové na Březnicku a v pojmenování cesty *U Zavíračky* v Bohuslavicích nad Metují. PSJČ uvádí apelativum *zavíračka* ‚přístroj k zavírání něčeho‘. Nejasnou motivaci mají pomístní jména obsahující lexikální jednotku HLODAČKA, utvořenou patrně sufixem *-čka* od slovesa *hlodat*. Jedná se o názvy polí *Na Hlodačce* v Úhřetické Lhotě na Pardubicku a *Na Hlodačkách* v Olšovicích na Netolicku. Nezřetelná je i motivace pomístního jména *Na Pleskačce* v Hoškovicích na Mnichovohradištsku, ke kterému zpracovatel pomístních jmen uvádí: ‚lepkavý jíl, snadno se pleská‘. Žádné výklady neuvádějí zpracovatelé soupisů k pomístním jménům obsahujícím lexikální jednotky ŠMATAČKA (patrně od expresivního slovesa *šmatat* ‚hmatat‘ /SSJČ/),²⁶⁾ TUMLOVAČKA (zřejmě od slovesa *tumlovati* ‚projížděti, honiti koně‘, případně ‚spěchati‘ /Kott IV, s. 226/²⁷⁾), UPÍNAČKA²⁸⁾ a VAZAČKA.²⁹⁾ Motivace těchto anoikonym je nejasná; lze vyslovit domněnku, že poslední dvě uvedené lexikální jednotky mohly označovat určité technické zařízení.³⁰⁾

3. Lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od sloves

Jak již bylo uvedeno v paragrafu 1, v apelativní sféře jazyka se kromě sufixu *-čka*, který se připojuje k infinitivnímu kmeni slovesa za kmenotvornou příponu, pojí se slovesnými základy i sufix *-ačka* (např. *dojačka*, *visačka*, *hnětačka*). V našem materiálu jsou přítomny dvě lexikální jednotky (z apelativní sféry jazyka nedoložené), při jejichž tvoření se sufix *-ačka* připojil k základu sloves první infinitivní třídy (tedy sloves s nulovou kmenotvornou příponou). Jde o lexikální jednotku LEZAČKA, která vystupuje v pozemkovém jménu *U Lezačky* ve Stodůlkách (dnes součást Prahy),³¹⁾ a o výraz TLUKAČKA, vyskytující se v názvu objektu *Tlukačka* v Radčicích na Železnobrodsku.³²⁾

²⁶⁾ Lexikální jednotky HLODAČKA, PLESKAČKA a ŠMATAČKA nejsou doloženy jakožto apelativa.

²⁷⁾ Viz Kott IV, s. 226. Je třeba uvést, že Kott (IV, s. 226) uvádí i apelativum *tumlovačka* ‚spěch‘.

²⁸⁾ PSJČ uvádí apelativum *upínačka* pouze ve významu ‚silné dehtované lano k upínání plachet‘.

²⁹⁾ PSJČ zaznamenává apelativum *vazačka* pouze jako přechýlené substantivum k činitelskému podstatnému jménu *vazač*. Dále dokládá apelativum *vázačka* ‚nástroj n. stroj na vázání‘.

³⁰⁾ Lexikální jednotka VAZAČKA však mohla být utvořena i sufixem *-ka* z osobního jména *Vazač* (D. Moldanová, *Naše příjmení*, 2. vyd., Praha 2004, s. 206).

³¹⁾ Podle soupisu pomístních jmen pro Stodůlky (dnes součást Prahy) byla v dané lokalitě roku 1892 postavena dřevěná věž, která sloužila hasičům k ‚lezení‘ a sušení hadic. Srov. výše lexikální jednotku TURNOVAČKA.

³²⁾ Jak uvádí soupis pomístních jmen pro Radčice, tento objekt sloužil ke strojnímu drcení čediče na šterk.

4. Lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od substantiv

4.1 Apelativní základy

Lexikálních jednotek utvořených sufixem *-ačka* od apelativních základů je v pomístních jménech na území Čech doložen (v porovnání s formacemi od základů propriálních – viz níže) relativně nízký počet. Jedná se o výrazy *DRNAČKA* (od apelativa *drn*), *DVORAČKA* (od apelativa *dvůr*), *HŘEBENAČKA* (od apelativa *hřeben*), *PAŘEZAČKA* (od apelativa *pařez*), *POŠTMISTRAČKA* (od apelativa *poštmistr*), *SLOUHAČKA* (od apelativa *slouha*), *TRUBAČKA* (od apelativa *trouba*). Žádná z těchto lexikálních jednotek není doložena v apelativní sféře jazyka.

Pomístní jména obsahující tyto lexikální jednotky patří ve dvou případech pozemkům, jejichž pojmenování má souvislost s porostem: název pole *V Drnačkách* v Měšeticích u Sedlce patřil snad původně louce s „drnovitým“ travnatým porostem; pole *Pařezačka* v Bezděčíně u Počátek bylo dle soupisu pomístních jmen nazváno podle ojedinělých stromů, „z nichž zůstaly pařezy“. Dva pozemky (pole *Na Slouhačce* na Královéměstecku a pozemek *Poštmistračka* v Litoli na Benátecku) byly nazvány podle jejich bývalých uživatelů. Pole *Trubačka* v Ledči nad Sázavou bylo pojmenováno podle dřevěných trub, kterými byla vedena voda z bývalé roubené studny do města. Pomístní jméno *Dvoračka* patří studně v Rozkoši na Kutnohorsku, která zde dle soupisu pomístních jmen „zůstala po zrušení dvora“. Název *Na Hřebenačce* patří cestě v Kumburském Újezdě na Jičínsku, která podle soupisu pomístních jmen „prochází po hřebenu Újezského lesa“.

4.2 Propriální základy

L. Olivová-Nezbedová zaznamenává tvoření názvů cest sufixem *-ačka* od toponymických základů (např. *Vambračka*, *Kolíňačka*)³³⁾ a sufixem *-ovačka* od základů antroponymických (*Hynkovačka*).³⁴⁾ Příponu *-ovačka* chápeme jako rozšířenou variantu sufixu *-ačka*, podobně jako například přípony *-ovství* a *-ovský* bývají považovány za rozšířené varianty sufixů *-ství* a *-ský*.³⁵⁾ V pomístních jménech na území Čech se nám podařilo doložit tvoření lexikálních jednotek sufixem *-ačka* i jeho rozšířenou variantou *-ovačka* od toponymických i antroponymických základů.

Některé detoponymické (ojediněle rovněž deantroponymické) lexikální jednotky

³³⁾ L. Olivová-Nezbedová, Pomístní jména v Čechách vzniklá ze jmen vlastních odvozováním příponami. In: L. Olivová-Nezbedová – M. Knappová – J. Malenínská – J. Matúšová, Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest, Praha 1995, s. 57 a 72.

³⁴⁾ L. Olivová-Nezbedová, o. c. v pozn. 33, s. 63 a 74.

³⁵⁾ Srov. P. Štěpán, Sufix *-ství* v toponymii Čech, Naše řeč 93, 2010, s. 72.

jsou utvořeny sufixem *-ačka* od redukovaných základů, srov. *HRADAČKA*,³⁶⁾ *KAHLOVAČKA*, *KOSOŘAČKA*, *KOSTELAČKA*, *MALENAČKA*, *SEMELKOVAČKA* od místních jmen (*Červený*) *Hrádek*, *Kahlovice*, *Kosořice*, *Kostelec (nad Orlicí)*, *Malenovice*, *Semelkovice*, dále pak *BATELAČKA* a *MAKOVAČKA* od osobních jmen *Batelka* a *Makovský*.

4.2.1 Antroponymické základy

Sufixem *-ačka* byly od antroponymických základů s největší pravděpodobností utvořeny následující lexikální jednotky vyskytující se v pomístních jménech: *BABORAČKA* (od osobního jména *Babor*), *BATELAČKA* (od osobního jména *Batelka*), *ČURDAČKA* (od osobního jména *Čurda*), *DUDLAČKA* (od osobního jména *Dudl* nebo *Dudla*), *FLEKAČKA* (od osobního jména *Flek*), *HURTAČKA* (od osobního jména *Hurt* nebo *Hurta*), *CHADIMAČKA* (od osobního jména *Chadim* nebo *Chadima*), *CHALUPAČKA* (od osobního jména *Chalupa*), *CHROMAČKA* (od osobního jména *Chromý*), *KUČERAČKA* (od osobního jména *Kučera*), *LEMBERAČKA* (od osobního jména *Lemberk* nebo *Lemberka*), *MAKOVAČKA* (od osobního jména *Makovský*), *PEŠAČKA* (od osobního jména *Peša*), *PROKOPAČKA* (od osobního jména *Prokop*), *VONDRAČKA* (od osobního jména *Vondra*). Rozšířenou variantou *-ovačka* byly od antroponymických základů utvořeny lexikální jednotky *BUŠKOVAČKA* (od osobního jména *Bušek*), *HYNKOVAČKA* (od osobního jména *Hynek*), *LIŠKOVAČKA* (od osobního jména *Liška*), *MÚROVAČKA* (od osobního jména *Moor*).

4.2.2 Toponymické základy

Od toponymických základů byly sufixem *-ačka* utvořeny lexikální jednotky *BEJŠŤAČKA* (od místního jména *Býšť*, lidově *Bejšt*), *BRADAČKA* (od místního jména *Brada*), *HRADAČKA* (od místního jména */Červený/ Hrádek*), *KAHLOVAČKA* (od místního jména *Kahlovice*), *KOLÍŇAČKA* (od místního jména *Kolín*), *KOSOŘAČKA* (od místního jména *Kosořice*), *KOSTELAČKA* (od místního jména *Kostelec /nad Orlicí/*), *MALENAČKA* (od místního jména *Malenovice*), *NYMBURAČKA* (od místního jména *Nymburk*), *PRAŽAČKA* (od místního jména *Praha*), *SEMELKOVAČKA* (od místního jména *Semilkovice*, lidově *Semelkovice*), *STRAKOVAČKA* (od místního jména *Strakov*), *VAMBERAČKA* (od místního jména *Vamberk*), *VESELAČKA* (od místního jména */Vysoké/ Veselí*). Tvoření rozšířeným sufixem *-ovačka* od toponymických základů je ojedinělé; je zastoupeno pouze lexikální jednotkou *HRÁDOVAČKA* odvozenou od místního jména *Hrádek*.

³⁶⁾ Srov. též lexikální jednotku *HRÁDOVAČKA* utvořenou od místního jména *HRÁDEK* rozšířeným sufixem *-ovačka*.

4.2.3 Problematika slovtvorné homonymie

Je třeba připomenout, že některé lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od propriálních základů jsou identické s lexikálními jednotkami utvořeny sufixem *-ka* od antroponym zakončených na *-ák*, *-áč* nebo *-ač*; s těmito formacemi pak vstupují do vztahu slovtvorné homonymie.³⁷⁾ Kupříkladu lexikální jednotka *BRADAČKA* utvořená sufixem *-ačka* od místního jména *Brada* je homonymní s formací *BRADAČKA* utvořenou sufixem *-áč* z osobního jména *Bradáč*, která se vyskytuje v názvu pole *Na Bradačce* v Praze-Suchdole.³⁸⁾ Podobný případ představuje homonymní lexikální jednotka *PRAŽAČKA*, která může být utvořena jednak sufixem *-ačka* z místního jména *Praha* (v názvu cesty *Pražáčka* v Křinci na Nymbursku, která vedla směrem ku Praze), jednak příponou *-ka* z osobního jména *Pražák* (v názvu pole *Na Pražačce* v Horním Holetíně na Hlinecku nebo v pojmenování usedlosti *Pražáčka* v Praze-Žižkově). Lexikální jednotka *FLEKAČKA* dále může být utvořena jak příponou *-ačka* od osobního jména *Flek* (v pozemkovém jménu *U Flekačky*, odrážejícím polohu u bývalé Flekovy cihelny v Novém Bydžově), tak sufixem *-ka* z osobního jména *Flekač* (v názvu místní části *Flekačky* v katastru města Písku).³⁹⁾

5. Lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od adjektiv

V pomístních jménech na území Čech se setkáváme s následujícími lexikálními jednotkami utvořeny sufixem *-ačka* od adjektivních základů: *DLOUHAČKA* (od adjektiva *dlouhý*), *DOLŇAČKA* (od adjektiva *dolní*), *DUBOVAČKA* (od adjektiva *dubový*), *KAMENAČKA* (od adjektiva *kamenný*), *MECHOVAČKA* (od adjektiva *mechový*), *SUCHAČKA* (od adjektiva *suchý*), *ŽITNAČKA* (od adjektiva *žitný*). Podobně jako výše zmíněné výrazy utvořené sufixem *-ačka* z apelativních substantiv nejsou ani tyto deadjektivní lexikální jednotky doloženy v apelativní sféře jazyka.

³⁷⁾ K problematice slovtvorné homonymie u proprií (včetně vztahu k apelativní sféře jazyka) srov. P. Štěpán, Slovtvorná homonymie v propriální a apelativní sféře českého jazyka. In: O. Uličný a kol. (eds.), *Eurolingua 2004. Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis. Series Bohemistica III.* Liberec, s. 68–76.

³⁸⁾ V tomto případě však nelze zcela vyloučit ani interpretaci, že pomístní jméno vzniklo z neoficiální ženské přechýlené podoby příjmení *Bradačka*; podle soupisu pomístních jmen totiž pozemek patřil Otýlii Bradáčové.

³⁹⁾ Pro úplnost připomeňme, že do vztahu slovtvorné homonymie ojedinele vstupují i lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od apelativních substantiv. Lexikální jednotka *TRUBAČKA* může být utvořena jak sufixem *-ačka* od apelativa *truba* (ve slovtvorném základu *trub-* se vychází od tvaru genitivu plurálu), případně *trubka* (s redukcí slovtvorného základu; srov. výše zmíněný název pole *Trubačka* v Ledči nad Sázavou), tak sufixem *-ka* od osobního jména *Trubač* (např. v názvu louky *Trubačka* v Srbicích na Kdynsku). Doplňme ještě, že původní znění pozemkového jména *Na Trubačce* v Chocni na Vysokomýtsku je *Na Trubařce*. Podle soupisu pomístních jmen byly pozemky nazvány podle „majitele z počátku 18. stol. – Trubaře“.

Pomístní jména obsahující uvedené lexikální jednotky patří nejčastěji loukám, které byly nazvány podle tvaru (louky *Dlouhačka*⁴⁰⁾ v Kostomlatech nad Labem na Nymbursku a v Sedlčáncích na Českobrodsku) nebo podle jakosti a porostu (pomístní jméno *Suchačka* označuje suché louky v Komorovicích na Humpolecku, louka *Mechovačka* v Kozlově u Ledče nad Sázavou byla nazvána podle mechového porostu, louka *Dubovačka* ve Skále na Humpolecku byla dle soupisu pomístních jmen pojmenována podle své polohy „na místě vykáceného dubového lesa“). Dvě pomístní jména této skupiny náleží cestám, nazvaným podle relativní polohy (cesta *Dolňačka* v Jenštejně u Brandýsa nad Labem) a podle povrchu (hrubě dlážděná cesta *Kamenačka*⁴¹⁾ v Mezilečí u České Skalice a kamenitá cesta v Havlovicích na Úpícku). Pomístní jméno *Žitnačka* označuje pole v Plačicích na Královéhradecku, kde se dle soupisu pomístních jmen „dařilo jen žito“.

6. Jazykovězeměpisný pohled

Zatímco pomístní jména obsahující většinu lexikálních jednotek utvořených sufixem *-čka* (případně variantou *-ačka*) od sloves nejsou z jazykovězeměpisného hlediska nikterak pozoruhodné (vyskytují se víceméně rovnoměrně na celém území Čech; k výjimkám viz níže), anoikonyma obsahující lexikální jednotky ostatních sledovaných slovtvorných typů (utvořené sufixem *-ačka* od nominálních základů) lze považovat za teritoriálně příznakové.

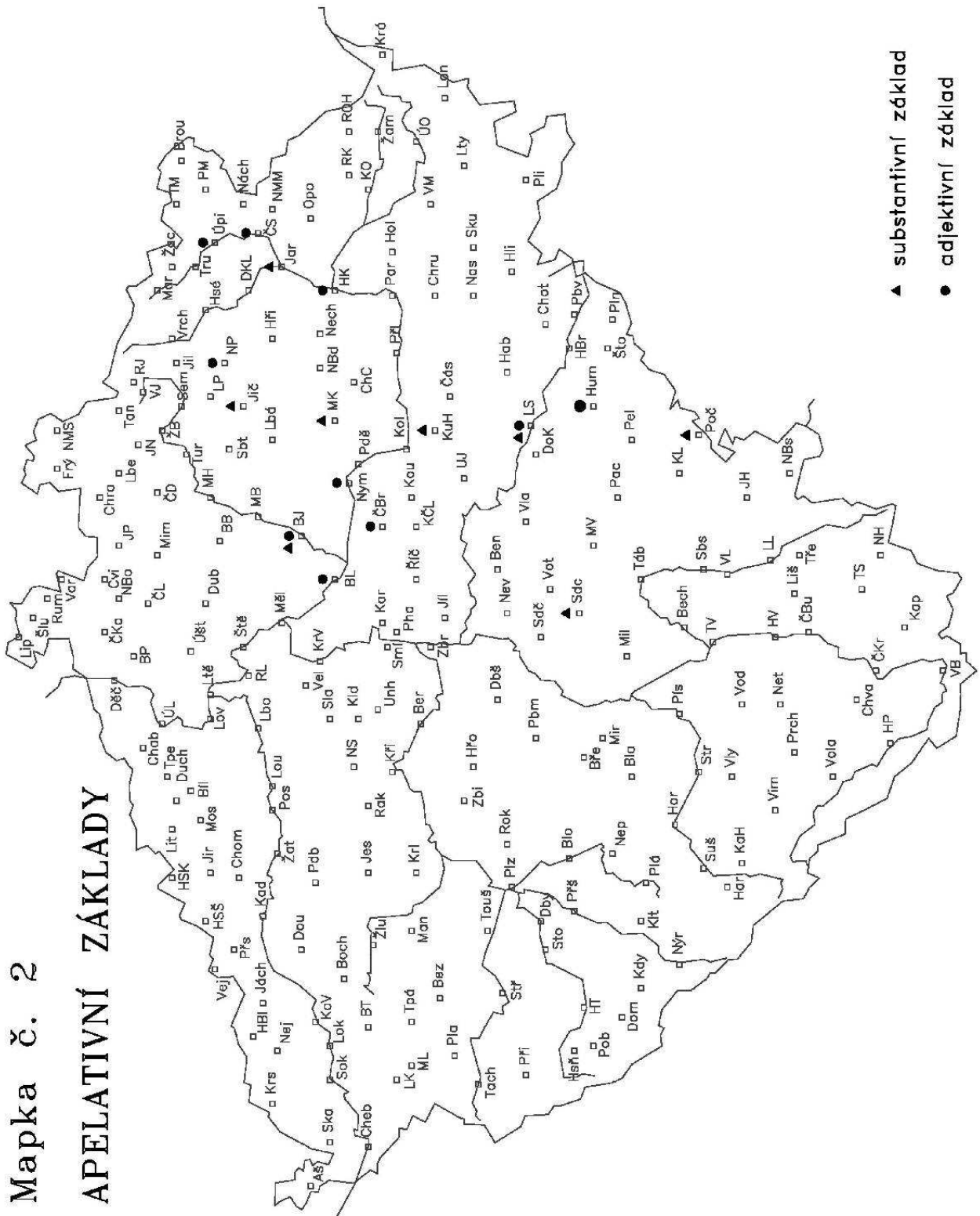
Jako nejvýraznější se jeví územní distribuce pomístních jmen obsahujících depropriální formace se sufixem *-ačka* (viz mapku č. 1). Jak deantroponymické, tak detoponymické lexikální jednotky se vyskytují téměř výhradně v anoikonymii východní poloviny Čech (jedinou výjimku tvoří izolovaný doklad z Kralovicka).

Pomístní jména obsahující výrazy utvořené sufixem *-ačka* z antroponymických dokladů vytvářejí areál v severovýchodních Čechách, vymezený bývalými soudními okresy Mnichovo Hradiště – Český Dub – Semily – Nová Paka – Hořice – Nový Bydžov – Libáň – Jičín – Sobotka. Další, spíše již jen jednotlivý výskyt těchto pomístních jmen je zaznamenán zhruba v jihovýchodní třetině Čech (bývalé soudní okresy Rychnov nad Kněžnou, Pardubice, Nasavrky, Hlinsko, Polička, Havlíčkův Brod, Vlašim, Jindřichův Hradec).

Hlavní oblast výskytu pomístních jmen obsahujících lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od toponymických základů leží na pomezí středních a východních Čech (bývalé soudní okresy Uhlířské Janovice, Kutná Hora, Kouřim, Nymburk, Poděbrady, Městec Králové, Nový Bydžov, Nechanice). Jednotlivý je jejich výskyt severně od této oblasti (Mělník, Mladá Boleslav, Jičín), výraznější je pak oblast jejich výskytu na širším Orlickoústecku (Žamberk, Kostelec nad Orlicí, Holice, Litomyšl).

⁴⁰⁾ Totéž pomístní jméno patří i poli v Litolí na Benátecku.

⁴¹⁾ Název *Na Kamenačce* dále patří kamenitému poli v Roškopově na Novopacku.

Pokud jde o lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od apelativních substantiv, jejich výskyt v pomístních jménech ve východní polovině Čech je spíše jen jednotlivý (viz mapku č. 2). Ani v případě deadjektivních formací nemůžeme hovořit o žádných výrazných areálech, lze však říci, že pomístní jména obsahující lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od adjektivních základů se vyskytují v širší oblasti středního Polabí (bývalé soudní okresy Brandýs nad Labem, Benátky nad Jizerou, Nymburk, Český Brod), v Podkrkonoší (Nová Paka, Úpice, Česká Skalice; s přesahem na Královéhradecko), jednotlivě pak na Ledčsku a Humpolecku (viz mapku č. 2).

Z formací vzniklých sufixem *-čka* od slovesných základů je z jazykovězeměpisného hlediska pozoruhodná lexikální jednotka *DUPAČKA*. Jak již bylo uvedeno výše, výskyt pomístních jmen obsahujících tento výraz je omezen na oblast severovýchodních Čech. Jak vyplývá z mapky č. 3, tato anoikonyma jsou doložena výhradně z bývalých soudních okresů Náchod, Nové Město nad Metují, Jaroměř, Hořice a Kostelec nad Orlicí.

7. Shrnutí, závěry

7.1 V příspěvku byla podána analýza lexikálních jednotek utvořených pomocí sufixů *-čka* a *-ačka* přítomných v anoikonymii Čech. Deverbativní lexikální jednotky jsou utvořeny nejčastěji sufixem *-čka*, který se připojuje k infinitivnímu kmeni sloves (bylo zaznamenáno pouze tvoření od slovesných základů s kmenotvornou příponou *-a-*). Ojediněle (ve dvou případech) bylo doloženo tvoření sufixem *-ačka* od sloves s nulovou kmenotvornou příponou (*LEZAČKA*, *TLUKAČKA*). Až na tyto dvě výjimky se v analyzovaném materiálu sufix *-ačka* pojí s nominálními základy, a to jak substantivními, tak adjektivními. Častější než tvoření od apelativních základů (substantivních i adjektivních) je v anoikonymii Čech odvozování od základů propriálních (antroponymických i toponymických). Jazykovězeměpisný pohled ukázal, že pomístní jména obsahující lexikální jednotky utvořené sufixem *-ačka* od nominálních základů jsou teritoriálně příznaková: jejich výskyt je omezen na východní polovinu Čech.

7.2 Analýza depropriálních formací mimo jiné přinesla poznatky o vztahu slovotvorné homonymie, do kterého některé zkoumané formace vstupují s lexikálními jednotkami utvořenými sufixem *-ka* od antroponym zakončených na *-ák*, *-áč* nebo *-ač*, a o tvoření od redukovaných antroponymických, především však toponymických základů. Zatímco v příspěvku věnovaném přehledu tvoření pomístních jmen od redukovaných propriálních základů⁴²⁾ byla při tvoření sufixem *-ačka* zjištěna pouze redukce od toponymických základů, a to jen u jediné lexikální jednotky utvořené od základu

⁴²⁾ P. Štěpán, Sufixální tvoření pomístních jmen od redukovaných propriálních základů. In: M. Považaj – P. Žigo (eds.), *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálův zo 16. slovenskej onomastickej konferencie, Bratislava 2007*, s. 169–176.

zkráceného o část *-ice*, detailnější analýza depropriálních lexikálních jednotek utvořených sufixem *-ačka* naše dřívější poznatky o redukci propriálních základů výrazným způsobem rozšiřuje. Při tvoření sledovaným sufixem od toponymických základů se kromě části *-ice* odsouvají i části *-ovice*, *-ec* a *-ek* (*Malenovice – MALENAČKA*, *Kostelec – KOSTELAČKA*, *Hrádek – HRADAČKA*). Nově bylo v tomto příspěvku popsáno tvoření od redukovaných základů antroponymických, při němž dochází k odsouvání částí *-ský* a *-ka* (*Makovský – MAKOVAČKA*, *Batelka – BATELAČKA*).

7.3 Z provedené analýzy vyplývá, že sufixy *-čka* a *-ačka* vstupují do konkurenčních vztahů se sufixy *-nda* a *-anda*, jejichž funkce jsou v mnohém velmi podobné. Mezi nejvýraznější vlastnosti sufixů *-nda* a *-anda* patří jejich silná expresivita.⁴³⁾ Expresivní výrazy se tvoří i pomocí sufixu *-čka*, srov. obecná podstatná jména dějová typu *toulačka*, *tancovačka*, *piplačka*, *zdržovačka*, *fňukačka*, *lízačka*. U některých z těchto apelativ můžeme hovořit o dvojí expresivitě, a to expresivitě slovtvorné, dané povahou sufixu, i expresivitě lexikální, vycházející z povahy slovtvorného základu (např. *piplačka*, *fňukačka*). Avšak v porovnání se sufixem *-nda* se u sufixu *-čka* expresivní tvoření uplatňuje mnohem méně. Zcela neutrální jsou obvykle z hlediska expresivity obecná jména prostředků (*stříkačka*); expresivita je potlačena i u obecných jmen místních (*schovávačka*). V případě sufixu *-nda* lze oproti tomu o slovtvorné expresivitě uvažovat téměř u všech lexikálních jednotek, a to apelativních i onymických.

Slovtvorná expresivita analyzovaných deverbálních lexikálních jednotek vystupujících v anoikonymii Čech a utvořených sufixem *-čka* je sice v řadě případů nesporná (*DUPAČKA*, *HOUPAČKA*, *KLECHTAČKA* aj.), ovšem v některých případech o ní uvažovat nemůžeme (především u původních názvů prostředků typu *ČESAČKA*, *ŠOUPAČKA*); někdy je míru expresivity poněkud obtížné určit (např. *KOUPAČKA*, *NADBÍHAČKA*).

Už v příspěvku věnovaném sufixům *-nda* a *-anda* v toponymii Čech jsme konstatovali, že je poněkud nejasné, do jaké míry je expresivita vlastní lexikálním jednotkám odvozeným od základů substantivních, případně adjektivních.⁴⁴⁾ Totéž platí i o desubstantivních a deadjektivních formacích se sufixem *-ačka*.

Celkově nižší míra expresivity sufixu *-čka* v porovnání se sufixem *-nda* se odráží i v typu objektů, ke kterým se vztahují jednotlivá jména obsahující sledované lexikální jednotky. Nejvýraznější rozdíl oproti sufixu *-nda* spočívá ve skutečnosti, že lexikální jednotky utvořené sufixem *-čka* od slovesných základů se v názvech místních částí vyskytují mnohem méně často. Místním částem, konkrétně hospodám, patří pouze

⁴³⁾ Srov. P. Štěpán, o. c. v pozn. 15, s. 213.

⁴⁴⁾ Srov. P. Štěpán, o. c. v pozn. 15, s. 213.

toponyma *Dupačka* (s větším množstvím dokladů – viz výše) a *Na Houpačce* (hospodám patří toto toponymum pouze ve dvou případech; ostatní (poměrně četná) pomístní jména obsahující lexikální jednotku *HOUPAČKA* náleží pozemkům, v jednom případě skalní věži.

7.4 Jak již zjistila L. Olivová-Nezbedová,⁴⁵⁾ detoponymická pomístní jména utvořená sufixem *-ačka* jsou typická pro názvy cest (v případě názvu *Veselačka* jde o jiný typ komunikace, a to železniční trať). Neméně často se však tímto způsobem tvoří i názvy pozemků, především luk. Analyzované deantroponymické lexikální jednotky se nejčastěji vyskytují v pozemkových jménech, hlavně v názvech luk, ojediněle jsou přítomny i v názvech cest (*Múrovačka*, *Prokopačka*).

Summary

The Suffixes *-čka* and *-ačka* in Bohemian Minor Place Names

The article provides an analysis of the lexical units derived using the suffixes *-čka* and *-ačka* that occur in the minor place names from the territory of Bohemia. The analysed deverbative lexical units are most frequently formed using the suffix *-čka*, which is attached to the infinitive verbal stem. The suffix *-ačka* is usually attached to nominal (both substantive and adjective) bases. The formations from appellative (both substantive and adjective) bases are less frequent in minor place names than the formations from proper names (both anthroponyms and toponyms). The geolinguistic view has shown that the minor place names including the lexical units formed by the suffix *-ačka* from nominal bases are geographically marked: their occurrence is limited to the eastern half of Bohemia.

Keywords

onomastics, place names, Bohemian minor place names

⁴⁵⁾ L. Olivová-Nezbedová, o. c. v pozn. 33, s. 57 a 72.